

УДК 929 Шевченко

Олеся Томенко

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри культури
та соціально-гуманітарних дисциплін НАОМА*

Тема долі у творчості Тараса Шевченка

Анотація. На основі аналізу текстів поезій Т. Шевченка та його художніх творів досліджено тему долі у його творчості. Виокремлено лексеми, синонімічні та антонімічні до поняття «доля» у поетичних творах митця. Для малярських робіт застосовано критерій композиції та сюжету, як такі, що розкривають дану тему.

Ключові слова: 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка, доля, не-доля, воля, Україна, Революція Гідності.

Постановка проблеми. Аналіз біографії та творчості Тараса Шевченка зумовив постановку даної проблеми. Вивчення біографічних фактів, дослідження поетичної спадщини Кобзаря та його мистецьких робіт наштовхнули на виокремлення даного аспекту для детальнішого розгляду.

Актуальність дослідження. У контексті соціально-політичних змін в Україні, зокрема подій Революції Гідності 2013–2014 рр., дослідження та переосмислення поетичних творів Тараса Шевченка з точки зору історичного минулого та формування майбутнього, визначеного в лексемі «доля», видається нам найбільш актуальним.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Пропоноване автором дослідження доповнює відомі роботи шевченкознавців, а також сприяє розкриттю досліджуваної теми при практичному вивченні художньої та поетичної творчості Тараса Шевченка у вищих навчальних закладах (зокрема мистецьких).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З-поміж багатьох досліджень, присвячених Т. Шевченкові, дотичними до нашого аналізу вважаємо праці Григорія Грабовича [1] та Івана Дзюби. На їхню думку, Шевченкове бачення долі суспільства, долі української нації нероздільне із баченням долі України в її історичному минулому та майбутньому.

Зазначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Досліджувана автором тема торкається двох аспектів: літературного та художнього.

Новизна наукового дослідження. Новизна наукового дослідження полягає в трактуванні міфологеми «доля» як у поетичних, так і в мистецьких творах Тараса Шевченка. Зазвичай, літературна критика базується лише на текстах, а мистецькі твори, якщо й згадуються, то лише побіжно. Подібна тенденція прослідковується і у видатного шевченкознавця Г. Грабовича [2, 71]. Хоча

саме мистецькі твори часом руйнують міфи, створені літературними критиками [2, 257]. Тому нам видалося вкрай важливим розглянути порушену тему як з літературного, так і з мистецького боку для створення цілісної картини творчості Шевченка.

Методологічне або загальнонаукове значення авторських розробок. Синтез літературознавчого та мистецтвознавчого методів дослідження дозволяє представити поставлену проблему в повному обсязі, створивши, таким чином, цілісне сприйняття теми долі у творчості Тараса Шевченка.

Так, уже з першого вірша, яким починався «Кобзар» 1840-го року, і до останнього «Не нарікаю я на Бога» простежуємо тему долі у творчості Тараса Шевченка:

«Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти карасш її, молоду?
За те, що так широко вона полюбила
Козацькі очі?... Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекому краю.
Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька;
Бо люде чужії її засміють».

(«Причинна») [4, с. 6]

Проте у статті йтиметься не лише про поетичні твори Шевченка, але й про його малярські здобутки.

Обрана автором тема не досліджувалася окремо, проте розглядалася науковцями в контексті України, сім'ї, кохання, міфотворчості. Більшість дослідників цікавляться суто жіночою долею. Ми ж говоритимемо про долю взагалі, адже серед героїв Т. Шевченка і чоловіки (наприклад, Ярема з «Гайдамаків», та й сам Т. Шевченко, життя якого було надто складне, про що йдеться в багатьох творах). Григорій Грабович у своєму дослідженні «Шевченко як міфотворець» зазначає: «Шевченкове відтворення ... ненормального стану суспільства складне і детальне. Воно виявляється на трьох прагматичних рівнях: на рівні окремого героя і його (чи її) долі, на рівні сім'ї, базової одиниці суспільної організації, нарешті на рівні соціального макрокосму...» [2, с. 67–68]. Український літературознавець Іван Дзюба зазначає, що стрижнем творчості Тараса Шевченка «...є його переживання долі України, його переживання і долі народу українського, і нації в історичному розвитку, в отих всіх конфліктах і проблемах, які виникали і в історії України, і які стояли перед Шевченком і його сучасниками, і які, власне, уявлялися і на майбутнє» [3].

Для Шевченка лексема «доля» тісно пов'язана з лексемою «недоля». Вони зазвичай виступають не стільки антонімами, скільки синонімами. Якщо окреслити складові, то «доля»/«недоля» для Шевченка полягала:

в особистому щасті / нещасті:

«...Доле, де ти! Доле, де ти?

Нема ніякої;

Коли доброї жаль, Боже,

То дай злої, злої!»

(«*Минають дні, минають ночі*») [4, с. 294]

в долі України: її майбутньому, переважно щасливому, вільному, правдивому та минулому: переважно нещасному, закутому в кайдани, голодному, обідраному, пекельному:

«...І на оновленій землі

Врага не буде, супостата,

А буде син, і буде мати,

І будуть люде на землі».

(«*І Архімед, і Галілей*») [4, с. 562]

«...Поховайте та вставайте,

Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю

Волю окропіте.

І мене в сем'ї великій,

Сем'ї вольній, новій,

Не забудьте пам'янути

Незлим тихим словом».

(«*Заповіт*») [4, с. 297]

«...церков-домовина

Розвалиться... і з-під неї

Встане Україна.

І розвіє тьму неволі,

Світ правди засвітить,

І помоляться на волі

Невольничі діти!..»

(«*Стоїть в селі Суботові*») [4, с. 257]

Минуле України передається переважно образами розритої могили, трьох воронів, церкви-домовини, великого льоху.

Якщо вибудовувати синонімічний ряд до лексеми «доля», то поруч стоятимуть образи раю, правди, волі, козака, батька-матері, сім'ї, Господа, вишневого садка.

Повною протилежністю виступає антонім «недоля», закодований у вигляді ярма, лиха, розритої могили, чужини, самоти, убогого сироти, пекла, ксьонд-

зів та магнатів, кривди, ляхів та москалів, молодій дівчини (Катерини чи наймички), сліз (удов'їх, дівочих, батькових, старих, кривавих), плачу:

«...Тільки я, мов окаянный, і день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає —
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають...»
(«*І мертвим, і живим*») [4, с. 277]

Іноді доля виступає як жива істота:
«...В того доля ходить полем,
Колоски збирає,
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає».
(«*Думка*» («*Тяжко-важко в світі жити*») [4, с. 13])

«...Чи багатий, кого доля,
Як малу дитину,
Убирає, доглядає, —
Не мине калину...»
(«*На вічну пам'ять Котляревському*») [4, с. 15]

Для Т. Шевченка доля полягає в чомусь іншому, ніж багатство та влада. Майже в кожному творі він шукає відповідь на це філософське питання:

«... Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люди на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!»
(«*Катерина*») [4, с. 25]

Триаду сила-воля-доля прослідковуємо в поемі «Мар'яна-черниця» [3, с. 131]. Актуально звучать слова Т. Шевченка і через 200 років у контексті подій Революції Гідності, де прості хлопці ставали сотниками Майдану в 2014 році:

«Не плач, серце, єсть у мене
 І сила, і воля,
 Люби мене, моє серце,
 Найду свою долю.
 За високими горами,
 За широкими степами,
 На чужому полі,
 По волі-неволі
 Найду свою долю!
 Не в свитині, а с о т н и к о м
 До тебе вернуса!»

(«Мар'яна-черниця») [4, с. 131]

У мистецькій палітрі Тараса Шевченка тема долі простежується не лише в тематиці картин, а й в композиціях творів. Скажімо, знаменита картина «Катерина» (полотно, олія, 1842) закомпонована таким чином, що сама поза дівчини, вираз її обличчя, стан промовисто свідчать про «недолю».

Також тяжку долю бачимо і в хлопчиків-байгушів під вікнами («Байгуші під вікном», папір, сепія, 1855–1856 рр.), які стоять з простягнутою рукою, не від добра; в автоілюстрації до поеми «Слепая» «Сліпа з дочкою» (папір, олівець, сепія, 1842), що присіли, помучені, спочити і в малюнку «Циганка-ворожка» (папір, акварель, 1841), котра ворожить на долю. Виникає логічне запитання: «Яка ж та доля у сліпої?», на яке навряд чи знайдемо вичерпну відповідь. Можемо продовжити цей ланцюжок: яка доля у «Короля Ліра» (гальваноакустика, 1843), що самотньо стоїть посеред грози, блискавок, шаленого вітру у супроводі скомороха?

Офорти «Судня рада» (1844), «Старости» (1844) говорять глядачеві про приреченість, невідворотність долі. У творі «Казахи в юрті» (папір, сепія, 1848–1849) на першому плані сидить казах і тре задумливо в мисці зерно, ніби живе свідчення безнадії. Не можна оминати й тематику казарми, в'язниці, покарань шпіцрутенами, кару колодкою — ми практично не знайдемо веселощів і жартів у мистецьких творах Шевченка. Лише приреченість і слідування долі, часто-густо невеселій, і такій, яку змінити не можна. Долі, яка випала самому Шевченкові, і ті випробування, через які він пройшов сам.

Головні висновки. Дослідження лише однієї Шевченкової лексеми «доля» та її антонімічної пари «недоля» дає можливість зробити висновки, що і в мистецьких, і в поетичних творах Кобзаря вона посідає чільне місце, і на ній будується концепція минулого та майбутнього України.

Перспективи використання результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки лекцій з мистецтвознавства та літературознавства, у наукових працях.

1. *Григорій Грабович*. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета. Переклад з англійської Соломії Павличко. / Грабович Григорій. — К. : Радянський письменник, 1991. — 211 с.
2. *Григорій Грабович*. Шевченко, якого ми не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Грабович Григорій. — К. : Критика, 2000. — 317 с.
3. *К. Булкін*. «Мое інтерв'ю на Радіо Свобода (7 березня 2008 р.) з академіком Іваном Дзюбою, автором книжки «Тарас Шевченко. Життя і творчість». <http://kbulkin.wordpress.com/2008/11/21/ivan-dzyuba-taras-shevchenko/http://kbulkin.wordpress.com/>
4. *Шевченко Т.* Кобзар / Тарас Шевченко. — К. : Дніпро, 1974. — 623 с.

ТЕМА СУДЬБИ В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Олеся Томенко

Аннотация. На основе анализа текстов поэзий Т. Шевченко и его художественных произведений исследована тема судьбы в его творчестве. Выделены лексемы, синонимические и антонимические, к понятию «судьба» в поэтических произведениях. Для художественных работ применен критерий композиции и сюжета, которые помогают раскрыть эту тему.

Ключевые слова: 200-летие со дня рождения Тараса Шевченко, судьба, несудьба, воля, Украина, Революция Достоинства.

THEME OF FATE IN THE WORKS OF TARAS SHEVCHENKO

Olesia Tomenko

Annotation. Based on the analysis of texts and poems Shevchenko his works explored the theme of fate in the works of Taras Shevchenko. Pointed out in tokens, and antonymic synonymous with the concept of «fate» in poetry. Painting works used criterion compositions and plot, so as to reveal the subject.

Keywords: 200-th anniversary of the birth of Taras Shevchenko, destiny, fate, destruction, freedom, Ukraine, Revolution of Dignity.